ANADOLU KÜLTÜRÜNDE DAMGA/TAMGA/DÖVME: MARDİN ÖRNEĞİ*

Stamps/Tattoo in Anatolian Culture: The Case of Mardin

Doç. Dr. H. Nurgül BEGİÇ**
Hamdiye Önal ÇAPIK***

ÖZ

Eski çağlarda yaşayan insan toplulukları bir nesnenin veya canlının kendilerine ait olduğunu belirlemek için çeşitli işaretler kullanmışlardır. Bu işareti basmaya yarayan araca Damga (Tamga) denilmektedir. Damga, bir işaretin bir soya, bir boya veya bir kişiye ait olduğunu anlamak için çeşitli şekillerde ifade edilmesidir. Bu şekiller yontarak, kazıyarak, keserek, boyayarak, yakarak veya döverek yapılır. Anadolu kültüründe damga geniş bir coğrafyada kullanılmıştır. Eski çağlardan günümüze damga Türk kültüründe var olmuş pratiklerdendir. Damga Türk topluluklarında "tamga/damga" olarak adlandırılmıştır. Türk boylarının ve bu boylar içinde yer alan oymakların damgaları ilgi çekici birer işaret veya simge albümü olup, her biri ayrı bir özellik ve anlam taşımaktadır. Türkler damgayı hayvan, eşya ve bayrak üzerine uygulamışlardır. Türk oymaklarında "el ile yapılan motif" anlamına gelen "tamga", "tamka" ve "damga" olarak ifade edilen kelimeler günümüzde şahıs imzası ve mührü olmasının yanı sıra kamu maliyesi alanında (damga resmi, damga pulu) vergi manasında da kullanılmaktadır. Dövme; is, çivit, öt, kız çocuğu doğurmuş anne sütü, mürekkep, likit, çinko-karbon, nadiren de olsa kullanılan koyun ve inek sütü ile elde edilen karışımın deri altına iğneler ile işlenmesine denir. Dövme, nazardan korunma, tılsım, bereket gibi inanç amaçlı beklentilerin yanında bir topluluğa aidiyet ve güzellik için de yapılmıştır. Anadolu coğrafyasında yaşayan bazı topluluklarda bir geleneğin simgesi hâline gelen dövme o topluluğun dikkat çeken bir işaretidir. Yapılan dövmeler kişilerin bir inanca dayanan bağlılığının, bir gruba olan aidiyetinin veya sosyal kimlik ifadelerinin dışa vuran işaretleridir. Dövme, aşiret ve tarikat gibi kişinin bağlı bulunduğu inanç veya etnik topluluğu belirtmek amacıyla da kullanılmıştır. Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtları'ndaki alfabeyi oluşturan işaretler ve şekiller günümüz maddî kültür ürünlerindeki semboller ile benzer özellikler göstermektedir. Elde edilen sonuçlarda Orhun Yazıtları başta olmak üzere, Özgün Turfan Yazmaları, Uyuk Arjan Yazıtları'ndaki işaretler ile Çağatay ve Nogay Türklerine ait paralar üzerindeki şekiller ve Göbeklitepe tapınaklarındaki dikili taşlar üzerindeki sembollerin Mardin yöresinde yapılan dövmelerdeki bazı işaretlerle benzeştiği görülmüştür. Çalışmada, Anadolu'nun unutulmaya yüz tutmuş bir geleneği olan dövme/damga uygulamalarındaki motifleri araştırılmıştır. Türk tarihine ışık tutan Orhun Yazıtları'nda, Özgün Turfan Yazmaları'nda ve Uyuk Arjan Yazıtları'nda bulunan işaretler ile Mardin yöresinde yapılan damgalardaki işaret, şekil, motif ve simgelerdeki benzerliklerin tespiti amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Anadolu Kültürü, Türk boyları, damga, dövme, Mardin.

ABSTRACT

In ancient human communities various signs have been used to determine that an object or creature belonged to them. The instrument used to print this sign is called the Seal, Tamga (Stamp). A stamp is a sign that tries to explain in various ways to understand that it belongs to an ancestry, an ethnic groups, a tribal or a person. It is seen that these shapes were made by chipping, scraping, cutting, painting, burning or especially beating (beat, beat, tattoo). In Anatolian culture, the stamp was used in a wide geography. In Turkish culture the stamp has been continuing from prehistoric ages to the present day. The stamp was called as "tamga/stamp" from Turkish tribes. Stamps of Turkish tribes and tribes are interesting signs or symbol albums, each of which has a distinctive feature. They applied the stamp on animals, goods and flags. In Turkish tribes, the words written in "tamga", "tamka" and "stamp" forms, which mean "the motif made by hand", are not only the personal signature and seal, but are also used in the meaning of tax as they are today (stamp picture, stamp stamp). Tattoo; Soot, indigo, herbal essences, breast milk that gave birth to a girl, ink, liquid, battery (zinc-

* Geliş tarihi: 16 Şubat 2020 - Kabul tarihi: 29 Mayıs 2020
Begiç, H. Nurgül; Çapık, Hamdiye Önal. "Anadolu Kültüründe Damga/Tamga/Dövme: Mardin Örneği" *Millî Folklor* 126 (Yaz 2020): 153-174

** İzmir Demokrasi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İzmir/Türkiye, begicnurgul@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5727-7516.

** Çankırı Karatekin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Çankırı/Türkiye, hamdiyeonal72@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9940-5483.

carbon) is used very rarely in the mixture of sheep and cow milk is treated with needles under the skin. Tattoo; has been used for ornamentation, protection from evil eye, talisman, fertility and beauty as well. The tattoo, which has become a symbol of a tradition in some communities living in Anatolian geography, is a remarkable sign of that community. The tattoos show people's faith-based commitment, belonging to a group, or expressions of social identity. The tattoo has been used to indicate the community to which the person is affiliated, such as tribe and sect. The signs and figures that form the alphabet in the "Orkhon Inscriptions", which are the oldest written documents of the Turkish language today, show similar features with the symbols in today's material culture products. In the results obtained, especially the Orkhon Inscriptions, Özgün Turfan manuscripts and the signs in the Uyuk Arjan Inscriptions and the Turkish Tamgalas on the money of Çağatay and Nogay Turks, the symbols on the obelisks in Göbeklitepe (Şanlıurfa) temples and some signs of the tattoos in the Mardin region show some similarities with these signs. In this study, tattoo / stamp motifs which are the symbols of a forgotten tradition of Anatolia have been investigated. The aim of this study is to identify the similarities between Anatolian and Central Asian tattoos and similar motifs and symbols in tattoos.

Key Words

Anatolian Culture, Turkic tribes, stamp, tattoo, Mardin.

Giriş

Tarih boyunca birlikte yaşayan topluluklar ürettikleri ortak değerleri benimseyip anlamlandırarak kendilerine has kültürlerini oluşturmuşlardır. Ortak birçok değerin karşılığında toplumlar işaret ve semboller üretmişler ve bunların bir kısmı zamanla sihir, tılsım ve büyüsel nitelik taşıyan değerlere dönüşerek farklı anlamlar kazanmıştır. Yaşam tarzındaki duygu ve inanç ortaklıkları ile edinilen bilgi birikimine bağlı olarak belirli bir değer yüklenen semboller gelecek kuşaklara aktarılarak yaşatılmıştır. Bu ortak değerler bir taraftan toplum içindeki fertlerin birbirini anlaması ve bağlarının güçlenmesini diğer taraftan dışa karşı kendini ifade etmesini sağlamıştır.

Sembollere verilen kutsallık, sosyal yapıda meydana gelen bireyselliğin toplumsal dönüşümüyle birlikte ortak bir değişim sürecinden geçer. İşte bu noktada totemizm ve animizmin anlamlandırdığı süs ve ziynetlerin, yüzde ve bedende keskin bir aletle yapılan yarmaların, sakatlamaların ve dövmelerin belki totemik birtakım işaretleri temsil ettiği düşünülebilir. Klanlarla kabileleri birbirlerinden ayırmaya yarayan bu tarz öğeleri hepsinden ziyade dini birtakım muskalar olarak kabul etmek gerekir. Totemi gösteren şekil çoğu zaman dövme biçiminde beden üzerine basıldığı gibi, yaşayan bir kimsenin klanının toplantısından önce bunun bedene ya da cesedin gömülmesinden önce ölünün bedeni üzerine de resmedildiği olurdu (Challaye, 1998:31). Bu bağlamda "Dövme, yalnızca bedene bir resim işlemek değil; grubun bütün geleneklerini ve felsefesini zihne kazımaktır" (Levi-Strauss 1963:257; 2012:368). Geleneksel dövme uygulamalarını tanımlamada öne çıkan ana fikir, toplumların yaşama dair ürettiklerinin somut bir işaretle dışa vurumu olmasıdır.

Dövme, Türk kültüründe eski çağlardan günümüze kadar gelen bir pratiktir. Dövme "damga" olarak kimi zaman bir meslek grubunu, sosyal statüyü veya aşiret ve tarikat gibi kişinin bağlı bulunduğu topluluğu belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Aynı zamanda Anadolu dövme motiflerinin kişiyi hastalıklardan, nazardan koruduğuna; güzellik ve yiğitlik getirdiğine inanılmaktadır (Çağlayandereli ve Göker 2016:2545). Anadolu'da genellikle kadına yapılan dövmeler, aidiyetliğin yanı sıra güzellik, doğurganlık, bereket ve kötülüklerden korunma inancıyla yapılan uygulamalardır.

Anadolu'da yaşayan Oğuz Türklerinin her boyunun bir simgesi vardı. Bu simgeler; Günhan'ın simgesi şahin, Ayhan'ın simgesi kartal, Yıldızhan'ın simgesi tavşan olduğu

bilinmektedir. Ayrıca bir oymağın hayvanlarının, diğer oymakların hayvanlarına karışmasını önlemek için, hayvanlara dökün, dövme veya döğme adı verilen damgalar vurulmuştur (Çağlayandereli ve Göker 2016:2548). Damga sözcüğü Türk kültüründe geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Tamga'nın mühür, nişan, dağ anlamında kullanıldığı görülmektedir (Durmuş 2012). "Eski Türkler'de tamga, tamka ve damga şekillerinde yazılan kelime, 'el ile yapılan motif' anlamına geliyordu. Ayrıca şahıs imzası ve mührü olmasının yanı sıra bugün olduğu gibi (damga resmi, damga pulu) 'vergi' manasında da kullanılmıştır" (Halaçoğlu 1993:454; Çağlayandereli ve Göker 2016: 2548). Türkçe'de zaman zaman dövme ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılan bir başka sözcük ise "damga" ya da "tamga"dır. "Dağ" ya da "dağlama" sözcüğüne göre daha geniş bir anlama sahip olan "damga" ya da "tamga", "herhangi bir şeyin üzerine vurulan işaret, alamet, alamet-i farika, marka" gibi anlamlara gelir. "Dağlama" ya da "tağlama", "insan ve hayvan vücuduna kızgın bir demirle vurulan damga, işaret, im" anlamına gelen "dâg/tâğ" kökünden gelmektedir (Dilçin 1983: 60; Gülensoy 1989: 153; Durmuş 2012: 114; Uğur Çerikan ve Alanko 2016:168). Bunların yanında 'en' kelimesi; Hayvanlara veya eşyaya vurulan damga, işaret (www.tdk.gov.tr) anlamında kullanılmaktadır.

Dövme/Damga

Dövme sözlük anlamı; vücut derisi üzerine iğne vb. sivri bir araçla çizilmek ve içine renk veren maddeler konulmak yoluyla yapılan yazı veya resim olarak tanımlanmıştır (TDK 2019). İs, çivit, öt, kız çocuğu doğurmuş anne sütü, mürekkep, likit, çinko-karbon ve nadiren de koyun ve inek sütü karışımın deri altına iğneler ile işlenmesine dövme denir.

İlkel dövme ana hatlarıyla, deriye yan yana küçük delikler açmak bu deliklere is, sürme, likit, mürekkep, kına, çivit gibi boyalı maddeler konulmak suretiyle yapılır. Başka bir ifadeyle dövme, insan cildi içerisine pigment içeren boyalar vererek motif çizme sanatının adıdır.

"Tamga" kelimesi XI. yüz yılda yazılmış olan Kutadgu Bilig, adlı eserde: tamga: damga, mühür, tamga urmak: damga vurmak, tamgaçı: damgacı, mühürdar, tamgalamak: damgalamak, mühürlemek şekillerinde kullanılmıştır (Arat 1979).

"Tamga" kelimesinin Eski Türkçe'de tamka, Kutadgu Bilig ve Orta Türkçe ile Çağatayca'da tamga, Kumuk Türkçesi'nde tamna, Oyrat ve Soyon Türkçesi'nde tanma, Kazan Türkçesi'nde tamga olarak kullandığını… Eldeki tarihi belgelerden ve yazılı taş, kaya ve sütunlardan öğrendiğimize göre, Türkler, Yenisey ve Orhun yazı taşlarında kullanılan alfabeden çok önce damgayı bilmekte ve uygulamakta idiler (Gülensoy 1989:12-13).

Divânu Lügati't-Türk'te, Kâşgarlı Mahmud; "Fârisîlerin bu sözcüğü Türklerden almış olduğunu; bunun Farsçaya ait bir sözcük olamayacağını; Türklerle karşılaştırıldığında Fârisîlerin hayvan sürülerine sahip olmadığından dillerinde, bu sürüleri birbirinden ayırt etmek için kullanılan "damgayı dile getiren bir sözcük bulunmasının imkânsız olduğunu" öne sürmüştür (2007: 246).

Gülensoy'a göre; Türkler, "damga " adını verdiğimiz işaretleri kullanmadan önce, anlatmak istedikleri şeyi mutlaka resim ile ifade ediyorlardı. Nitekim, ilk çağlarda da insanların pek çoğunun resim kullanarak meramlarını anlattıkları, bulunan mağara duvar resimlerinden anlaşılmaktadır. İnsanlık resimden piktographa, daha sonra da piktogram'a geçmiş olmalıdır. Türk damgaları, işte bu safhada, yani piktograph ile piktogram arasında doğmuş olabilir (Gülensoy 1989:14).

Türk damgaları, Orhun ve Yenisey abidelerindeki benzer veya çok az farklı veya tamamen farklı şekilleriyle Anadolu'daki çeşitli boy, soy, oymak, oba, aşiret ve cemaatler ile aileler arasında kullanılmakta ve hala yaşatılmaktadır. Bu damgalardan bazılarının (yiğitlik, mertlik, cesaret; güç, kuvvet; bereket, bolluk) manalarına geldikleri, damgayı uygulayanlar tarafından bilinmekteyse de bazılarının ne manaya geldikleri hakkında kesin bilgileri yoktur (Gülensoy 1989:18).

Geleneksel yöntemlerle yapımı hâlen devam edilen dövme, Anadolu halkı tarafından farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Türkçe konuşan topluluklarda "dövün, döğün" olarak Kürtçe ve Arapça konuşan topluluklarda "dek, dak" olarak adlandırılmaktadır (Fırat 2017). Mardin yöresinde Arapça konuşan diğer gruplar dövmeyi "vesm, veşm" olarak kullanmaktadır.

Geleneksel dövme çok geniş bir coğrafyada birçok toplum tarafından uygulanmıştır. Dövme, daha çok Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde görülmekte olup dek kelimesi ile anılmaktadır. Dövme yapan erkeğe "dekkak", kadına "dekkake", dövme yaptıran erkeğe "medkuk", kadına "medkuke" denir. Güney Doğu Anadolu'da gezgin yaşayan bir topluluk olan Karaçiler bunu bir meslek olarak yapmıştı (Çetin 2015).

Dövme yapmakta kullanılan malzemeler; "el-merare" denilen safra yani "öd", "siraç" adı verilen idare lambasından elde edilen "is", "Halîb Ümmül-Bint" denilen kız çocuğu annesinin sütünden oluşmaktadır. Dövme yapımında "ibre" denilen birbirine iple bağlanmış bir veya birden fazla dikiş iğnesi kullanılmaktadır. Siraçtan elde edilen is ile kız çocuğu emziren annenin sütü, öd sıvısı bir kabın içinde karıştırılır. Bu karışım bir müddet bekletilir. Bilahare medkukun, dövme yaptıranın istediği yere dekkak tarafından işlenir. Dövme "Merbaiye" denilen bahar mevsiminin başında yaptırılır. İşaretlerin şekli bozulmasın diye ergenlik döneminden sonra dövme yaptırmayı tercih ederler (Hazar 2007:353).

Tarihçe

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan dövme, Mısır, Mezopotamya, Yunanistan, Kuzey ve Orta Avrupa, Anadolu, Orta ve Güneydoğu Asya, Okyanusya, Japonya, Amerika başta olmak üzere neredeyse dünyanın bütün coğrafya ve kültürlerinde varlığını farklı şekillerle de olsa binlerce yıldan beri sürdüren bir gelenektir (Çerikan ve Alanko 2016:167). Dövmeye ilişkin yazılı bilgiler M.Ö. 1400 yılından kalma Musevilerin kutsal kitabı Tevrat başta olmak üzere, Antik Yunan ve Roma dönemi düşünür ve tarihçilerinin günümüze ulaşmayı başarabilmiş el yazmalarından meydana gelir. Yazı öncesi döneme ilişkin kanıtlar ise çeşitli arkeolojik kazılardan elde edilmiş biçimli resim ve heykeller, dövme teknolojisini meydana getiren çeşitli dövme araç ve gereçleri ve belki de en önemlisi mumyalanarak bugüne kadar korunabilmeyi başarmış dövmeli insan bedenlerinden oluşur (Çerikan ve Alanko 2016:167-170).

Farklı coğrafyalarda yaşayan farklı kültürlere sahip topluluklarda bilinen en eski dövmeler mumyalar aracılığıyla elde edilmiştir. "19 Eylül 1991 tarihinde, yaklaşık 5300 yaşındaki Buz Adam, diğer adıyla Ötzi Avusturya-İtalya sınırındaki Ötztal Alpleri'nde bulunmuştur. Elde edilen görüntüler analiz edilerek Buz Adamı Ötzi'nin vücudunun tamamındaki dövmeler belirlenmiştir. Buz Adam ölmeden önce vücudunda 61 adet dövme taşıdığı görülmüştür. Dövmeleri üstünde yapılan önceki çalışmada, yapılan dövme uygulamasının, bilhassa bel ağrısı ve dizlerindeki, ayak ve el bileklerindeki dejeneratif eklem hastalıkları için bir tür tedavi ya da tanı amaçlı yapıldığına ağırlıklı olarak inanılmıştır. Varılan sonuç göstermiştir ki; Buz adam üzerindeki tüm dövmeler morfolojik olarak bel

ve eklemlere yakındır ve dejenerasyonlar da önceden yapılmış radyolojik incelemelere dayandırılmıştır. Diğer çalışmalar, buz adamın dövmelerinin akupunkturun erken bir formu olduğu ile ilişkilendirmiştir. Ayrıca, akupunktur noktalarına yapılan dövmeleme uygulamasının tedavideki etkinlik olabileceği gösterilmiştir." (Samadelli vd 2015:754-757).

Ötzi'nin dövmeleri Asya damgalarını anımsatmaktadır. Şekil 1'de görülen dövmeler sağ ayak bileğinde ve sağ dizinin arkasında bulunan dövme tipik bir OKH damgasıdır. OKH halkının Asya ve Anadolu'dan tüm Akdeniz kıyılarına dağıldıkları ve simgelerini bayraklarına kadar taşıdıkları bilinmektedir. Asya'dan dört bir yana yayılan OKH ve TUR boyları aynı dili konuşan ve aynı inanç sistemine göre yasayan insanlardır. Amerika kıtasına yayılan Kızılderililer de aynı inançlara sahiptirler. Bu insanların yüzlerine ve vücutlarına dövme yaptırmış oldukları bilinmektedir (Berkmen 2019).

Şekil 1. Ötzi mumyası üzerinde bulunan dövmeler (Berkmen, 2019).

Şekil 2. Göğsünde ve kollarında dövmeleri bulunan bir yerli (Berkmen, 2019).

Mezopotamya'da M.Ö. 3000 yılından kalma "demir damgalar", Asur ve Babil'de dövmenin daha çok kölelerin, hayvanların ve tapınaklara ait adakların mülkiyetini belirlemek için kullanıldığını kanıtlamaktadır. Mezopotamya'da dövme sadece mülkiyet belirlemek için değil, aynı zamanda köle ve suçluları cezalandırmak için bir "cezalandırma işareti" olarak da kullanılmıştır (Frahm 2010:130-132; Gevaryahu 2010:16). Babil'de

dövmenin, kölelerin mülkiyet hakkını belirlemek için kullanıldığına ilişkin çok sayıda yazılı belge bulunmaktadır. Yeni Babil ve Geç Babil döneminde köle ve tapınak hizmetkârları, Uruk'taki Enna Tapınağı'nın mülkiyet hakkını gösteren ve Tanrıça İştar'ı simgeleyen bir yıldızla işaretlenmiştir. Dövmenin Babil'de cezalandırma işareti olarak kullanıldığının kanıtı ise "Ana İttisu Yasaları"dır. Ninova'dan kaçmaya kalkışan kölelerin alnına "Ben bir kaçağım, beni yakalayın" anlamına gelen dövme "Akatça" yazıldığını göstermektedir (Frahm 2010:131). Mezopotamya'da "dövme", hemen her dönemde, daha çok köleler ve suçluları cezalandırma aracı olarak kullanılmıştır. Erken Babil döneminde yalnızca suçlular, köleler ya da ana babaya karşı gelerek sonradan köle olanlar damgalanırken, Orta Babil dönemi belgelerinde artık kölelerin efendilerinden ayırt etmek için damgalandıkları anlaşılmaktadır. Yeni Babil döneminde ise köleler kol ya da ellerinden efendilerine özgü bir işaret vurularak efendilerinin kimliğinin anlaşılması için damgalanmaya başlanmıştır (Bozkurt 1981:77).

Dövme, Anadolu'daki Hitit, Kuzey ve Doğu Avrupa'daki Cucuteni-Trypillia, Japonya'daki, Jömon ve Afrika'daki Mısır kültürlerinde tapınma ve adak ritüelleriyle ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Mısır ve Orta Avrupa gibi kültürlerde mistik bir tedavi yöntemi olarak kullanıldığı, Babil, Mısır ve Greko-Romen kültürlerinde ise "dövme" bir aşağılama ve cezalandırma işareti olarak köleler, suçlular ve savaş esirleri üzerinde uygulanmıştır. Trakya, İskit, Dacians, Galya, Picts, Kelt ve Bruton kültürlerinde dövme uygulaması bir soyluluk, yiğitlik ve bilgelik sembolü olarak kullanılmıştır. Çinlilerde ve Türklerde de "dövme" daha çok farklı kabile ya da boyları, kast ya da sınıfları birbirinden ayırt etmek için çağdaş anlamda bir "logo", bir "arma" ya da belki de bir "bayrak" olarak kullanılmıştır (Uğur Çerikan ve Alanko 2016:185).

Türk boylarının ve kabilelerinin "biz" kavramına ulaşma, yabancı/öteki kültürlere göre kendilerini tanımlama sürecinde geliştirilen ve kullanılan damgalar üstlendikleri işlev itibarıyla sosyal ve kültürel açıdan son derece önemli ögelerdir. Türklerin kullandığı ilk fonetik alfabenin (Kök Türk alfabesinin) harflerinin de kaynağını teşkil eden "damgalar" tarihi boyunca en çok kullanılan yerlerden bazıları şöyledir: Kabilenin ortak malı olan konak yerleri, yol kavşakları ve otlaklardaki taş, kaya gibi yerlerde, diğeri ise aileye, boya ait hayvanların işaretlenmesi sayılabilir (Mert 2007:234).

Türk destanlarında konuyla ilgili yer alan bilgilerden de anlaşıldığı üzere toplum liderleri tarafından beylere verilen söz konusu damgaların boyların, kabilelerin millet kavramına ulaşma sürecinde önemli rol oynadığı görülmektedir (İnan 2010).

Damgalar üzerinde yer aldıkları nesneye veya bulunduğu yere göre farklı amaçlarla yapılır ve farklı anlamlar taşırlar. Eski Türk inanç sisteminde Tanrı'ya yakın yerler olarak kabul edilen dağların zirvelerine, tepelere, kayalara işlenen tasvir ve damgalar, genellikle dini endişelerle yapılırken; ağıl kenarlarına, otlaklara, hayvanlara, eşyalara, heykellere, mezarlara işlenen damgalar ise genellikle diğer aile, boy ve farklı kültürlere "aitlik" adına mesaj vermek üzere yapılmışlardır (Mert 2008: 285).

İskit dönemine ait (M.Ö. 700-400) kurganlarda bulunan mumyalanmış cesedin bacak ve kollarındaki dövmelerde "motif olarak hemen hemen yalnız hayvanlar ve hayvan uzuvları kullanılmıştır. Hayvanların en çok yer verilen ve dikkati çekenleri geyik, keçi, kedi, köpek, kurt, at, ayı ve yırtıcı kuşlar gibi ekseriyeti yabani olanlar" görülmektedir (Durmuş 1983:96).

"Hun kurganlarında çıkan cesetlerde son derece kıvrak çizgilerle ve dekoratif bir anlayışla yapılmış düşsel yaratıklar ve koç figürlerinden oluşan dövmeler görülmektedir. Dinsel-büyüsel kaynaklı bu dövmelerin is olduğu ihtimali ve deriye şırınga edilmesi ile oluştuğu düşünülmektedir. Hunlara ait Pazırık kurganında bulunan bir başkana ait cesetten anlaşıldığı üzere Hunlarda asil ve kahraman kişilerin dövme yaptırabildiği, daha sonraları Kazak ve Kırgızlarda da devam eden bu geleneğin yine kahramanlık niteliği taşıyan bireylere uygulandığı bilinmektedir. Taşdık ve Altın Yış mezarlarındaki cesetlerin bazı kısımlarındaki dövmeler, av sahnelerini tasvir eder." (Bulut 2002:36-54).

Farklı kültürlere sahip birçok toplulukta olduğu gibi Türklerde de dövme ve dövmeyle ilgili çeşitli uygulamaları eski çağlardan itibaren görmek mümkündür. Orta Asya Türk tarihine ışık tutan kurganlarda görülen özel bazı çizgiler R. Aspelins ve diğer araştırmacılar tarafından dövme olarak açıklanmıştır. Bu çizgili heykellerin hayvan biçimli kulakları ve diğer doğal olmayan tarafları onların insan değil muhafız ruhlar olduklarını düşündürmüştür. Kurganlarda görülen çizgilerin yanı sıra Pazırık'ta gömülü Mongoloid Alpin vücudunda, Taştık'ta bulunmuş Hiungnu ölü maskelerinde dövme izleri görülmüştür (Esin 2003:268). Pazırık kurganında bulunan ve bir başkana ait olduğu kabul edilen cesette bulunan dövmelerde olduğu gibi, Hunlarda da asil ve kahraman kişilerin dövme yaptırabildiği, daha sonraları Kazak ve Kırgızlarda devam eden bu geleneğin yine kahramanlık niteliği taşıyan bireylerce uygulandığı bilinmektedir. Hun kurganlarında çıkan cesetlerde son derece kıvrak çizgilerle ve dekoratif bir anlayışla yapılmış düşsel yaratıklar ve koç figürlerinden oluşan dövmeler görülmektedir. Dinsel-büyüsel kaynaklı bu dövmelerin is olduğu; bulunan bir boyanın, deriye şırınga edilmesi ile oluştuğu düşünülmektedir (Diyarbekirli 1972:59-60). Taştık mezarlarında ve daha sonra Altın Yış mezarlarının birinde bulunan cesetlerde vücudun bazı kısımlarının av sahnelerini tasvir eden dövmelerle süslü bulunduğu görülmektedir. Türkler, çeşitli sebepler dolayısıyla Orta Asya'dan batıya doğru göçleriyle birlikte farklı kültür ve medeniyetlerle daha yakından etkileşim içine girmiş, özellikle İslamiyet'in kabulüyle birlikte hayata bakışlarında ve uyguladıkları pratiklerin bir kısmında değişiklikler meydana gelmiştir. Ancak tüm değişimlere rağmen çeşitli unsurlarda uygarlığın başlangıcındaki özelliklerini koruduklarını görmek mümkündür.

Semavi dinler insan vücuduna dövme yapılmasına uygun bakmamıştır. İslam Peygamber'inin de dövmeyi olumsuz sözleri olduğu çeşitli kaynaklarca belirtilir (İslam Ans. 1994). İslam inancında dövmeyle ilgili kesin hükümler olmamasına karşın çeşitli ayet ve hadislerden hareketle halk içerisinde genel bir kanı olarak 'dövme abdest tutmaz' anlayışı doğmuş ve tanrının yarattığı vücudu kişinin deforme etmesi hoş karşılanmamıştır. İslam inancı çerçevesinde ortaya çıkan bu olumsuz görüş Anadolu'da dövme geleneğin zayıflamasına zemin hazırlamış ancak gelenek zayıflayarak da olsa varlığını bugüne kadar devam ettirmiştir.

Anadolu'da Gelişen Dövme Sanatı ve Damgalar

Tarihin eski dönemlerine dayanan ve tüm toplumlarda farklılıklar göstererek görülen dövmeler kültürel bir izdir. Bu bağlamda dövmenin, Türk kültüründe inanç, statü, kahramanlık ve aidiyet gibi farklı amaçlarla kullanıldığı görülür.

Karabağlı'larda kadınların yüzlerine iğne ile damga yapılır. Bu toplumda erkeğe damga vurulmaz. Kadın kişi evlenerek başka bir ocağa gideceği için kadına geldiği, mensubu olduğu ilk cemaat bilinsin diye damga vurulur. Bu toplumda damga alın kısmına ve bileğe vurulur. İğne ile açılan yere kara barut ekilir. Karabağlı Karapapah/Terekemelerde

dövme "damga" olarak bilinir. Dövmenin şekli yapan veya yaptıranın tercihine bağlı olmadığı, ait olduğu toplumun önceki seçmiş olduğu şekle bağlıdır (Kalafat 2012:149-150). Bu tür uygulamalar kişilerin bir aşirete aidiyetlerini ve medeni durumlarını belirler. Diğer taraftan kadınların mahrem yerlerine yapılan ve ait oldukları aşiretleri belli eden dövmeler aynı zamanda bekaret kemeri gibi işleve sahiptirler.

Türkler İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra dövmeyi yaşamlarından tamamen çıkartmışlardır. Türk-İslam dönemine ait minyatürlerde cinler, devler ve bazı mitolojik figürlere ilişkin tasvirlerde dövmeye benzer süslemelerin görülmesi, Türklerde dövmenin Türk-İslam döneminde de gizliden gizliye devam ettiğine dair bir kanıt oluşturmaktadır (Çoruhlu 2015:53).

Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaygın olarak görülen dövmeye Barak Türkmenlerinde de yaygın olmamakla birlikte rastlanır. Eskiye nazaran azalmakla birlikte hala dövme yaptıran kadın ve erkekler mevcuttur. Yapılan dövmelerin birtakım anlamları vardır. Şakaklara yapılan dövmenin baş ağrısını gidereceğine inanılır. Çeneye yapılan dövmenin erkek çocuğun ömrünü uzatacağına ve o aileye uğur getireceğine inanılır. Dövmeyi "Çingene" denilen kadınlar genellikle yiyecek karşılığında bazen de ücret karşılığında ocaklardan topladıkları is ve bir miktar barutu karıştırarak dikiş iğnesiyle vücudun çeşitli yerlerine istenilen biçimler vermek suretiyle yaparlar. Dövme genellikle erkeklerin şakaklarına, alınlarına ve burunlarına; kadınların ise çenelerine, ayak bileklerine ve dudak çevresine yapılır (Andaç Şahin 2007:42).

Türkiye'de değişik yörelerde, daha çok da Güneydoğu Anadolu bölgesinde geleneksel yöntemlerle yapılan dövmelere yaşlılarda rastlanmaktadır. Anadolu'da dövmenin yapıldığı yerlerde motifler ile kullanılan malzeme ve uygulama açısından benzerlikler bulunmaktadır. Ancak yapılış amacı ve sembollerin anlamları bakımından farklılıklar bulunduğu görülmektedir.

Dövme İşaretlerinin Tarihsel Değerlendirilmesi

Yazı icat edilmeden önce insanlar doğadan gördükleri şekilleri kendilerinin ve hayvanlarının bedenlerini damgalayarak ayırıcı bir işaret olarak kullanmışlardır. Damgalar zamanla işlev alanlarını genişleterek tapınma, büyü, tılsım, nazar, tedavi, süslenme, dini inanç ve etnik kimlikler hakkında mesaj veren işaretler olarak kullanılmıştır.

Türk kültür tarihinde damgalar başlangıçta boyların ayrımı, statü, kahramanlık ve hayvanların sahipliğini belirleyen işaretler olarak kullanılmıştır. Zamanla farklı amaçlarla kullanılan damgalar göçle Orta Asya'dan Anadolu topraklarına taşınmıştır. Anadolu'nun kadim halkları ile birlikte yaşayan Türkler diğer kültürlerle etkileşim içine girmişlerdir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin önemli yerleşim alanlarından birisi olan Mardin, Mezopotamya ve Anadolu'da ilk uygarlıkların ortaya çıktığı merkezlerden biridir. Bu yöreye yerleşen çeşitli toplulukların etkisiyle oldukça renkli bir kültürel yapı ortaya çıkmıştır. Türk, Kürt, Arap Süryanileri, Süryani Katolik, Keldani, Ortodoks Yezidiler ve Ermeniler bölge kültürünün ana yapı taşlarını oluşturmuşlardır (Güleç 2007:1-2). Mardin inanç ve etnik çeşitliliği ile zengin kültürel birikimleri bir arada barındıran merkezlerdendir.

Hazar'a göre; Mardin yöresindeki dövmeler resim yazısının düşünce yazısına (ideograma) dönüşmüş şeklidir. Bedenlerin bazı yerlerindeki işaretler runik yazılara benzemektedir. Özellikle Orhun Yazıtları başta olmak üzere, Özgün Turfan Yazmaları'ndaki yazılara ve Uyuk Arjan Yazıtları'ndaki işaretler incelendiğinde Mardin yöresindeki dövmelerin bazı işaretleri bu yazıtlardaki işaretlerle örtüşmektedir Dövmeler özellikle inanç

motifi olarak Şamanizm, Paganizm, Animizm, Sabilik, Taoizm, Budizm, Maniheizm ve Zerdüştlük gibi inanışların izlerini taşımaktadır (Hazar 2007:350).

Orhun Yazıtları'ndaki işaretlerden yukarıya doğru ağzı açık 'c' işaretinin içinde üç veya tek nokta olan nd / nt konsonuna yani güneş gibi (☼) içi tek noktalı bir şekle veya ters 'v' şeklinde tek noktalı bir şekle, ters 'Y' gibi 'ç' konsonuna, yine ters 'Y' işaretinin kesişme noktasından artı veya haç işareti (+ / †) gibi geçen bir şekli temsil edilen s / ş konsonuna ve > şeklindeki o/u vokaline anımsatacak tarzda bir izlenim bırakmaktadır (Kaşgarlı 1998:55-58).

Orhun Yazıtlarından da ters ''Y'' veya ters ''Y'' üstüne tek veya üç nokta işareti alt dudağın kesişme noktasına yanlarına tek veya birkaç tane ''•'' işareti, çeneye, el üstüne, parmağa yapılan ''+, ×, †'' işareti, alında yine ''†'' işareti, ters ''Y'' içinde ''•'' işareti, yukarıya doğru ağzı açık ''C'' içinde üç veya tek nokta işareti, ''V'' şeklinin yan ve ters işaretlerine araştırma sahasında elde edilen dövmelerde görülmektedir. Şekil 3'de Orhun Yazıtları ve Mardin'de görülen dövmeler verilmiştir.

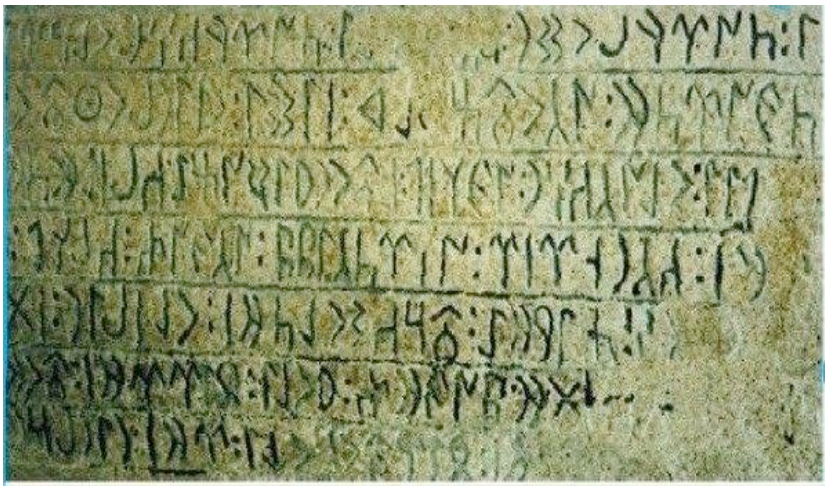

Şekil 3. Orhun Yazıtları

Türk tarihinin, ilk yazılı metinleri Orhun yazıtlarıdır. Orhun'dan Anadolu'ya kadar uzanmış olan Türk Damgaları Orhun ve Yenisey abidelerindeki benzer veya çok az farklı veya tamamen farklı şekilleriyle Anadolu'daki çeşitli boy, soy, oymak, oba, aşiret ve cemaatler ile aileler arasında kullanılmakta ve yaşatılmaktadır" (Gülensoy 1989:54-58). Mardin ilinde yapılan saha çalışmasında görülen dövmeler ile taş ve kaya üzerinde görülen tamgalar arasında benzer veya çok az farklı şekiller tespit edilen dövmeler Şekil 4'de gösterilmiştir.

Kaşgarlı Mahmut, "Dîvânu Lugâti't-Türk" adlı eserinde Oğuzlar için, "Oğuz: Bir Türk boyudur. Oğuzlar Türkmen'dirler. Bunlar yirmi iki bölüktür; her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alameti vardır. Birbirlerini bu belgelerle tanırlar. (Gülensoy 1989:59).

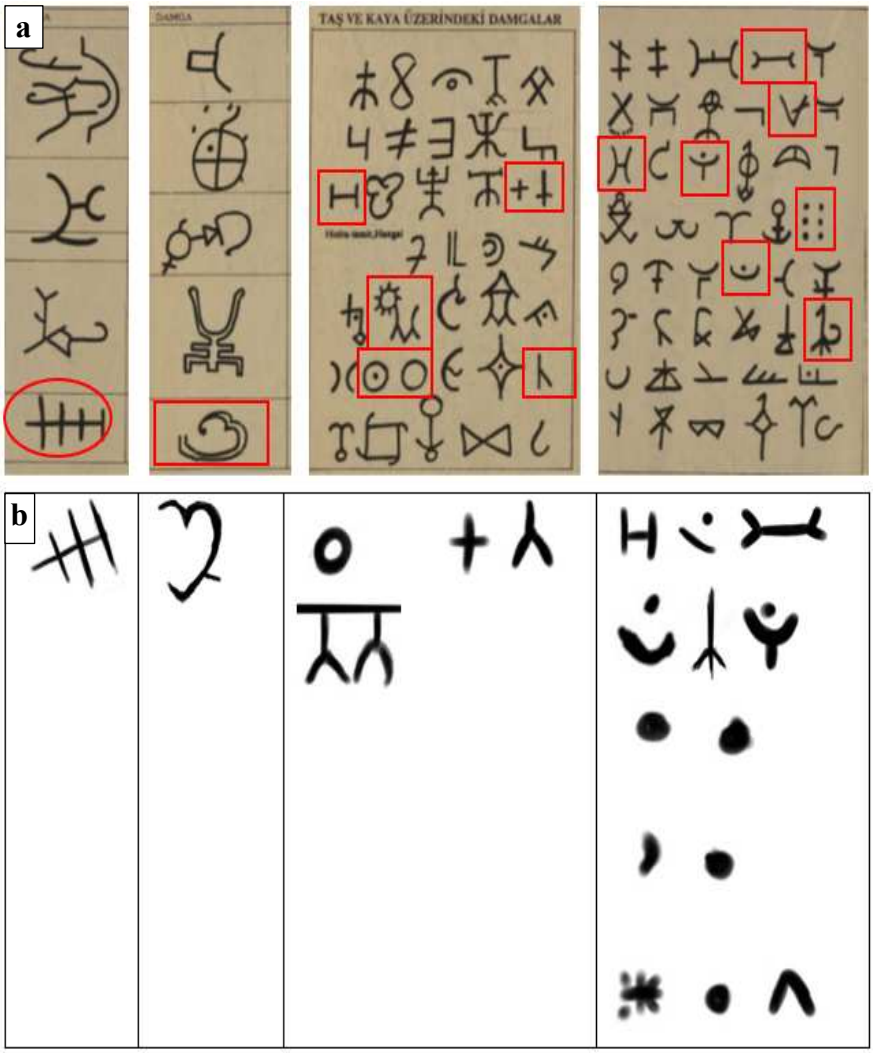

Şekil 4. a) Orhun Abideleri'ndeki taş ve kaya üzerindeki damgalar, b) Mardin dövme motifleri Çizimler-b): Hamdiye Önal Çapık

"Ali Riza Yalgın tarafından 1940'lı yıllarda Gaziantep'te derlenen bu damga işaretleri, yerli esnaf tarafından "mahraların muhtelif yerlerinde küleklerin üstlerinde kullanılmıştır. Mahalli ağıza göre mahra "dibi dar, üstü geniş, kavak tahtasından yapılan bir örnek sandık "Eskiden yerli esnafın ölçü işlerinde kullandıkları bu kaplar üzerinde, mal sahibinin kimliğini belirleyen, çoğu zaman manalı damgalar bulunmaktaymış. Bu damgalar ölçü sahibinin kimliğini belirlediği için, bozuk veya hileli çıktıklarında, yine çarşı esnafı tarafından cezalandırılır hatta meslekten bile atılırlarmış." (Gülensoy 1989:84). Gaziantep eşrafına ait damgalar ve Mardin araştırma sahasında karşılaşılan dövmelerle benzerlikler Şekil 5'de verilmiştir.

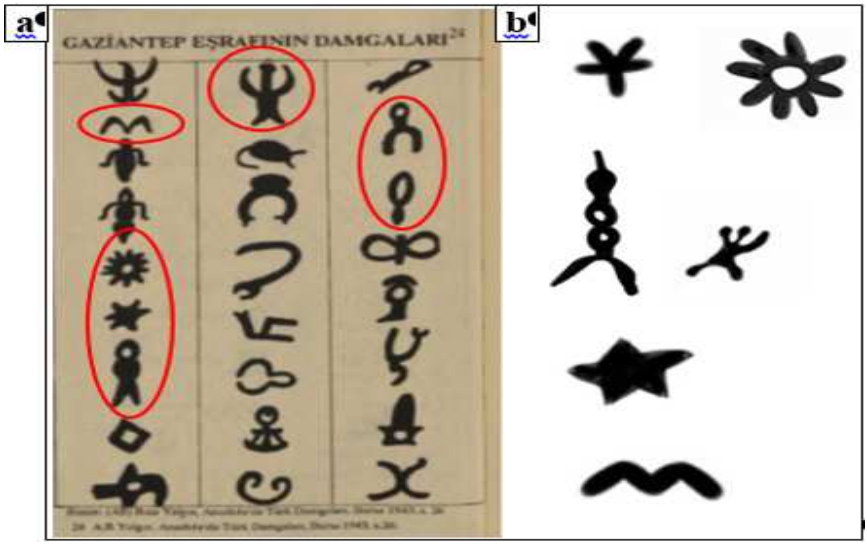

Şekil 5. a) Gaziantep eşrafının damgalarının, (Gülensoy 1989:84). b) Mardin dövme motifleri ile karşılaştırılması. Çizimler- b): Hamdiye Önal Çapık

Yanış (nakış), daha çok kilim, ala çuval, kil çuvalı, iteği, seccade, heybe, çorap gibi dokuma türlerinde görülür. Karşıladığı mana bakımından "im" ile hiçbir farkı olmamasına rağmen, pek çok Yörük ve Türkmen oymağı "yanış" kelimesini tercih ederler (Gülensoy 1989:119-126). Mut Yöresi yanışları ile Mardin araştırma sahasında karşılaşılan dövmelerde benzerlikler Şekil 6'da verilmiştir. Anadolu kilim im'lerinden motifler ve Mardin saha araştırmasında görülen motiflerle benzerlikleri Şekil 7'de gösterilmiştir.

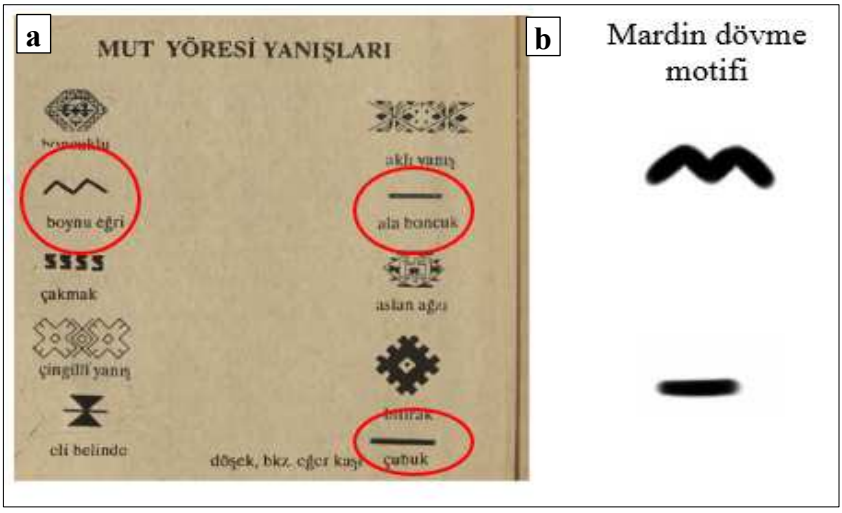

Şekil 6. a) Mut yöresi yanışları, b) Mardin dövme motifleri ile karşılaştırılması. Çizimler- b): Hamdiye Önal Çapık

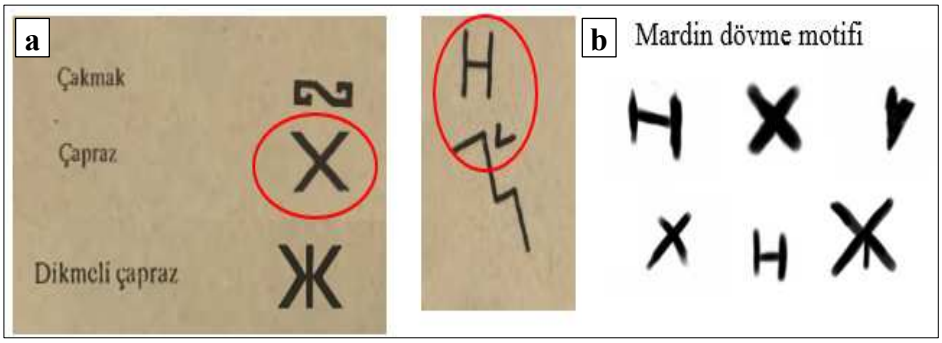

Şekil 7. a) Anadolu kilim im'lerinden görülen "damga" motifleri (Yalgın, 1943:47). b) Mardin dövme motifleri ile benzerliklerinin karşılaştırılması. Çizimler-b): Hamdiye Önal Çapık

Mardin yöresi dövmeleri ile bedenlerdeki bazı işaretler runik yazılara benzemektedir. Özgün Turfan, Orhun ve Uyuk Arjan Yazıtları'ndaki yazılara bakıldığında bazı işaretlerin Mardin'deki geleneksel dövmelerdeki işaretlerle benzerlik Şekil 8'de gösterilmektedir. Turfan Yazıtları'ndaki işaretleri özellikle alt dudaklarda ve dudağın bitim noktalarına konulan ters Y işareti, çenelere konulan • ve ••• işareti, el üstü ve bilekte «, ‹ işareti görülmektedir. Şekil 9'da Turfan yazıtları ve araştırma sahasındaki dövmelerle benzerlikleri görülmektedir.

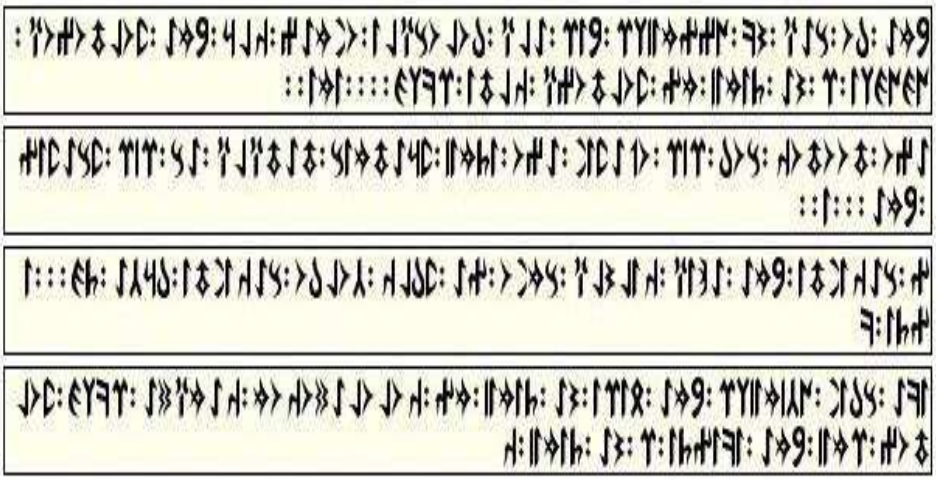

Şekil 8. Özgün Turfan Yazısı

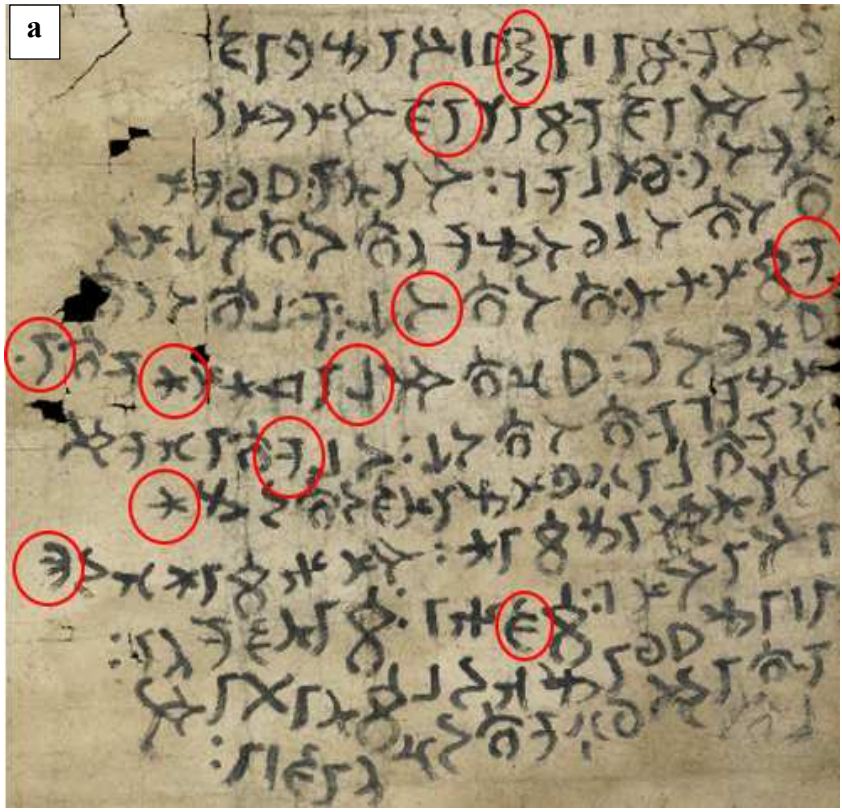

Şekil 9. Turfan yazıtları ile Mardin dövmelerinde görülen benzerliklerinin karşılaştırılması. Fotoğraflar: Hamdiye Önal Çapık

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Kars, Ardahan, Osmaniye ve Batman illerindeki Türkmenler, Kürtler ve Araplarda yapılan figürler birbirinin aynı ya da benzeridir. Anadolu'da Süryaniler dışında etnik dövme yapılmamaktadır.

Şekil 10. Dövmeli Süryani kadın, Midyat (Kurnaz, 2009).

1889 yılında Moğolistan'ın Orhun vadisinde bulunan Orhun Yazıtları'nın çözümlemesi 1893 yılında Danimarka Kraliyet Bilimler Akademisi'nde yapılan toplantı ile bilim dünyasına tanıtılmıştır. Danimarkalı dilbilimci Vilhelm Thomsen Yazıları çözen kişidir. Göktürk alfabesi olarak bilinen Türk toplulukları tarafından kullanılan ilk alfabe olarak bilinir. İlk olarak M.Ö. 200-150 yılları arasında kullanılmaya başlandığı ve zaman içinde değişikliklere uğrayarak 10. yüzyıla kadar kullanıldığı düşünülmektedir. Zaman içinde bu damgaların kaya resimleri formatından çıkıp harfe dönüştüğü, 10. yüzyıla kadar aktif olarak kullanıldığı ve Avrupa'ya göç eden Türk toplulukları tarafından bu kıtaya taşındığı düşünülmektedir. Mardin saha araştırmasında kaydedilen dövmelerin Orhun Alfabesi ile karşılaştırılması Şekil 11 ve Şekil 12'de gösterilmiştir.

Şekil 11. Mardin dövmelerinde görülen "ters Y ve çarpı X" dövmelerinin Orhun Alfabesi ile karşılaştırılması. Fotoğraflar: Hamdiye Önal Çapık

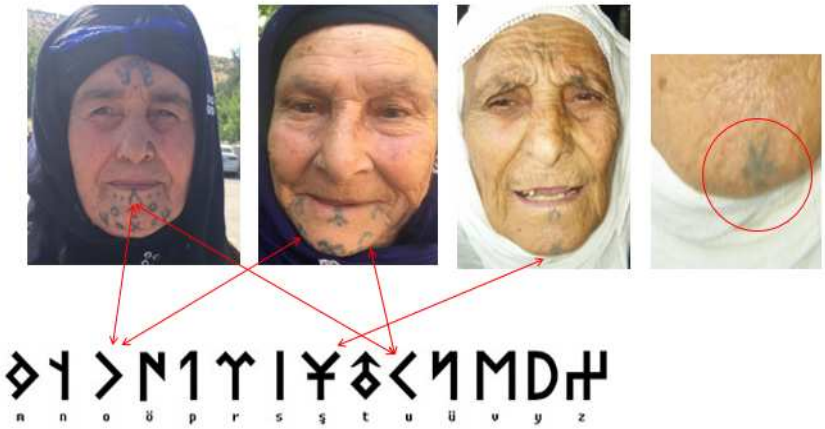

Şekil 12. Mardin dövmelerinde görülen "ters Y" dövmesinin Orhun Alfabesi ile benzerliklerinin karşılaştırılması. Fotoğraflar: Hamdiye Önal Çapık

Moğolistan Bungur Türk Mezar Taşı üzerinde Koç Boynuzu Motifi ve Bayanhuongur'a bağlı Bongubué kasabasının yakınlarında, bozkırın ortasında Türk Prensesinin mezarında, Karluk-Basmıl beylerinin diktiği mezar taşındaki yazılar Şekil 13'de gösterilmiştir. Şekil'de Pazırık halısının bordüründe bulunan atların üzerindeki saçaklı heybe üzerinde koçboynuzu motifi ve kadının çenesinde koç boynuzu motifi, Pazırık kurganından çıkan kadın mumyasının elinde koç boynuzu motifi gösterilmiş ve Mardin araştırma sahasında karşılaşılan dövme motifleri ile karşılaştırılmıştır (Görgünay Kırzıoğlu 2001; Yenipınar ve Tunç 2013).

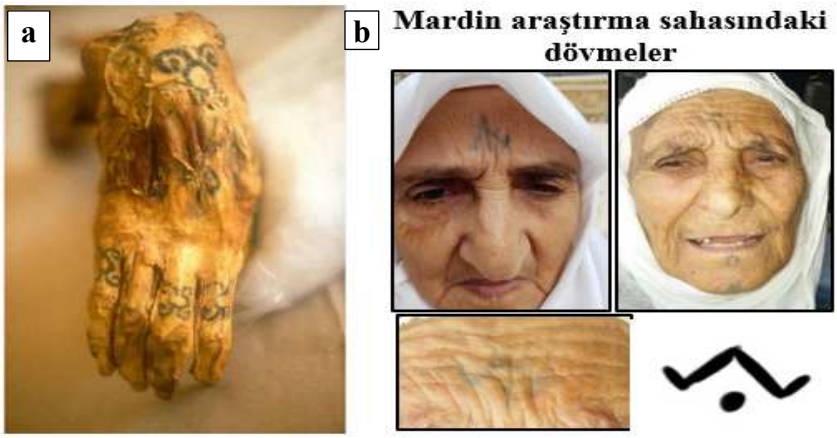

Şekil 13. a) Pazırık kurganından çıkan kadın mumyası (Görgünay Kırzıoğlu 2001). b) Mardin dövme (koçboynuzu) sembollerinin karşılaştırılması. Fotoğraflar-b: Hamdiye Önal Çapık

Farklı inanç kabulleri toplumların yaşamında ve kültürlerinin oluşumunda köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Türk tarihinin Orta Asya'dan Anadolu topraklarına uzanan seyrinde yeni inançları kültürel değişimde önemli bir yere sahiptir. Diğer taraftan eski inançlara dayalı bazı uygulamaların toplumda bulduğu karşılıkların yeni inanç içinde de uyum sağlayarak yaşamaya devam ettiği görülür. Bu bağlamda, Türklerin Şamanizm çevresinde nazar inancı ve uygulamaları oldukça eski tarihlere uzanmaktadır. Nazar, bazı insanların canlı ve cansız varlıklara kıskançlık ve hayranlıkla bakmaları sonucu onlara verdiğine inanılan olumsuzluk olarak tanımlanmaktadır. Türklerin İslamiyeti kabulü ile nazar inancı ve uygulamaları uyum sağlayarak yeni inanç içinde yaşamaya devam etmiştir. "Nazar inancının somutlaştığı objeler içinde nazarlık, dövme/damga önemli bir yere sahiptir Türk halkı, atalarından miras kalan bu 'damgaları', halı ve kiliminin; çuval, heybe ve torbasının üzerinde yaşatmakla kalmamış, kökü Şamanizm'e dayanan nazarlık uygulamasında da kullanmıştır" (Gülensoy 1989:140-141). Mardin araştırma sahasında, Şekil 14'te daha çok dokumalarda kullanılan göz motifinin yöre halkı tarafından dövme olarak nazardan korunma amaçlı yapıldığı düşünülmektedir. Şekil 15'de uğur ve bereket motifinin dövme olarak yapıldığı tesbit edilmiştir.

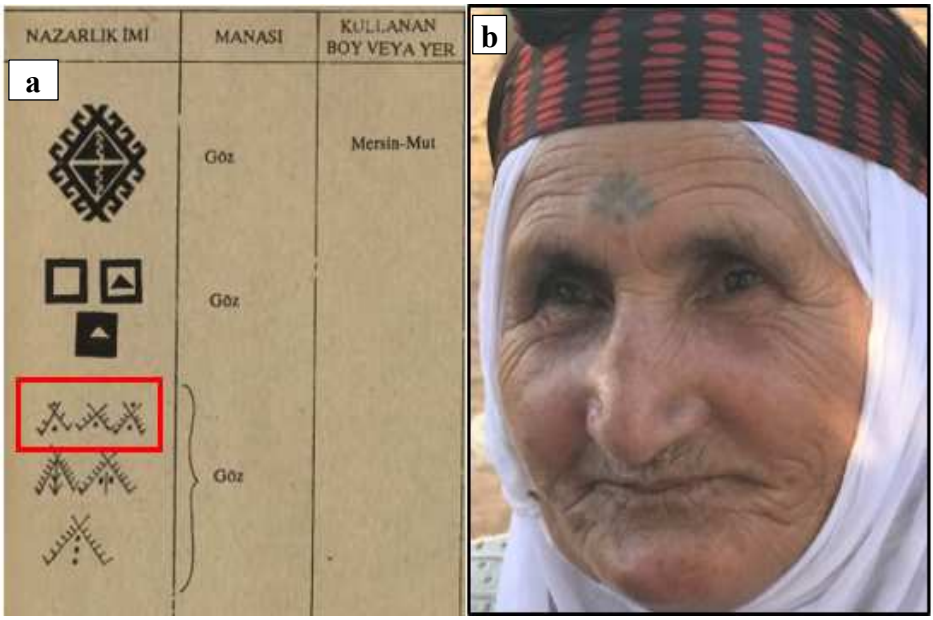

Şekil 14. Nazarlık imi Göz motifi Mardin araştırma sahasında görülen motifler ile karşılaştırılması, Fotoğraf-b: Hamdiye Önal Çapık

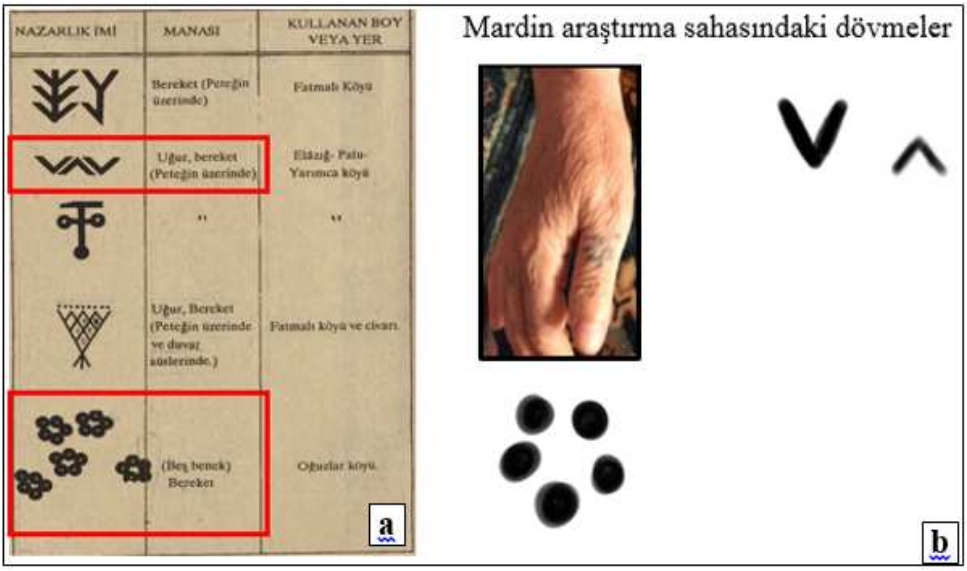

Şekil 15. Bereket motifleri ile Mardin araştırma sahasında görülen motifler ile karşılaştırılması, Fotoğraf-b: Hamdiye Önal Çapık

Bilgili'ye göre, "Kazakistan antropomorfik Güneş pektoglifi ve Hazar Türklerine ait tamga ve Çağatay ve Nogay Türklerine ait para üzerindeki Türk tamgası, Gobustan'da kaya resimlerinde rastlanılan damgalar ve Moğolistan tamgalar anıtında görülen tamgalar büyük benzerlik göstermektedir" (2014:37).

Şekil 16. Çağatay ve Nogay Türklerine ait paralar üzerindeki motifler ile Mardin yöresindeki dövmelerin benzerlikleri. Çizim-b: Hamdiye Önal Çapık

Anadolu'daki bengü taşlar (yazılı, dikili ve damgalı taşlar) ve petroglifler (kaya üstü tasvirler, mağara şekilleri), daha ziyade Saka, Hun, Bulgar, Avar, Hazar ve Peçenek dönemlerine aittirler. Üzerlerinde hiçbir ciddi epigrafik araştırma ve inceleme yapılmayan Anadolu'daki (Kök)Türk harfli yazıtlar ve damgalar (özellikle Kars'ın Kağızman ilçesindekiler ile Erzurum'un Karayazı ilçesindekiler), paleografik açıdan Kafkaslar'daki, Balkanlar'daki ve Avrupa'daki yazıtlarla büyük benzerlikler göstermektedir (Mert 2007:234).

Göbeklitepe, Şanlıurfa kent merkezinin yaklaşık 15 km. kuzeydoğusunda yer alan ve Neolitik döneme (M.Ö. 10.500-7.500) ait bir kutsal tapınak olduğu tespit edilmiştir. (Schmidt 2010). Göbeklitepe'de bulunan bu tapınaklar genellikle sonsuzluğu, bütünlüğü ve evreni simgeleyen daire formunda inşa edilmiştir. Tapınak alanındaki kaya yüzeylerinde çok sayıda daire sembolü yer almaktadır (Cirlot 1971; Schmidt 2007). Şekil 17'de Göbeklitepe'nin dairesel yapısı ile Mardin saha çalışmalarında görülen dövme motifleri karşılaştırılmıştır. Bu örnekte yakın coğrafyadaki farklı medeniyetlerce kullanılan şekillerde benzerlikler olduğu anlaşılmaktadır.

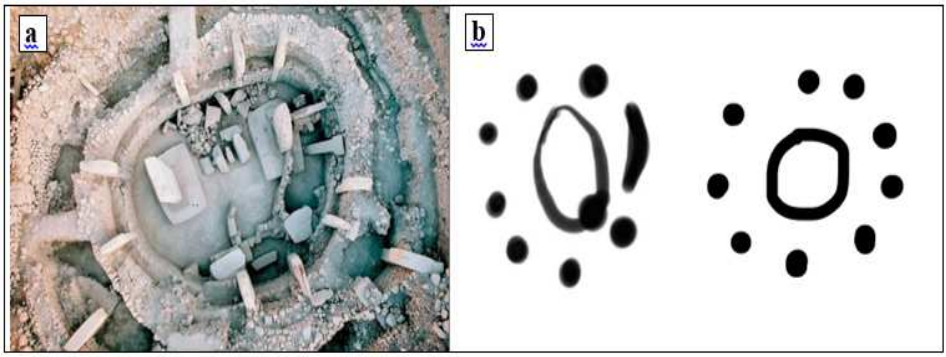

Şekil 17. Göbeklitepe'nin dairesel yapısı ve Mardin saha çalışmasında görülen dövme motifleri. Çizim-b: Hamdiye Önal Çapık

Göbeklitepe'de dikkat çeken tapınak yapısı, taş üzerinde kabartma tekniğiyle işlenmiş hayvan figürleri ve soyut sembollerin bulunduğu T biçimindeki dikili taşlardır (Şekil 18) (Özcan 2014). Dikili taşların üzerinde, kabartma tekniği ile yapılmış olan H biçiminde ve bunun 90 derece çevrilmiş şekli, yatay ve dikey pozisyonda yarım ay, daire ve sepet biçiminde soyut semboller bulunmaktadır. Bu soyut sembollerin kutsal semboller olduğu düşünülmektedir. Yarım ay ve daire sembolleri ise Güneş ve Ay olarak yorumlanmaktadır (Schmidt 2007). Şekil 18'de T biçimindeki dikili taşlar ve üzerindeki sembollerin saha araştırmalarında görülen benzer dövme simgeleri gösterilmiştir.

Dikili taş üzerinde "H-semboller" ve içe geçmiş "V-işaretleri" sütun üzerine oyulmuştur. H sembolleri parlak yıldızları veya kutup yıldızlarını gösterir. H sembolleri Vega veya Deneb yıldızların konumu belirtebilir. Ayrıca ayın evreleri olarak da yorumlanabilir. Göbekli Tepe halkı kuzeyi veya bir yönü tanımlamak için H ve V sembolleri kullanmış olabilir. Belki de bunlar sütunların işlendiği tarihe atıfta bulunmaktadır (Sweatman ve Tsikritsis 2017).

H sembollerine Türk kilimi motiflerinde de rastlamaktadır. Türk kilimlerinde sıkça kullanılan bu motifler "evlilik", "ailenin birliği", "aşıkların kavuşması", "annelik", "doğum" ve "doğurganlık" gibi anlamlara gelmektedir (Etli 2015; Etli 2016).

Şekil 18. Göbeklitepe'deki T biçimindeki dikili taşlar üzerindeki semboller ile Mardin saha araştırmalarında görülen benzer dövme motifler. Fotoğraf-b: Hamdiye Önal Çapık

Tarihin başlangıç noktası kabul edilen Sümerler, dini inanışları bakımından oldukça farklı ve çok tanrılı bir inanışa sahiplerdi. Sümerlere göre her nesnenin bir tanrısı vardı. Utu, Sümer Mitolojisi'nde belirleyen yedi tanrıdan biri olan güneş tanrısıdır. (Altuncu 2014; Kazan 2015). Sümer Mitolojisi'nde güneş tanrısı Utu (Şamaş) ve saha araştırmasında görülen motifler ile benzerlikleri Şekil 19'de gösterilmiştir. Bu örnekte aynı topraklarda farklı dönemlerde yaşamış medeniyetlerde var olan bazı sembollerin birbiriyle benzeştiği anlaşılmaktadır.

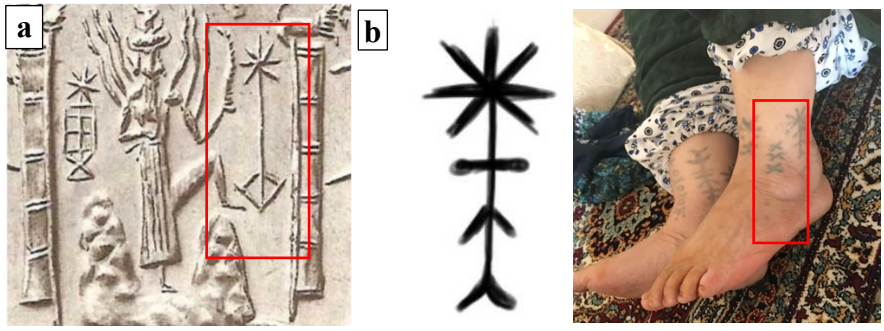

Şekil 19. Sümer Mitolojisi'nde Güneş Tanrısı Utu (Şamaş) ve saha araştırmasında görülen dövme motifleri ile benzerlikleri. Fotoğraf-b: Hamdiye Önal Çapık

Sonuç

Geleneksel yöntemlerle yapımı hâlen devam eden dövme, tarih boyunca farklı sözcüklerle ifade edilmiştir. Türk kültüründe yaygın olan damganın farklı söyleyişleri söz konusudur. Türk dilinde "dövme", daha çok Türk kültürünün ayırıcı özelliklerinden biri olan "damga" "tamga" ya da "dağlama" geleneğinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Türk kültüründe dövme daha çok "tamga", "damga" "tamgalama" ve "dağ", "dağlama" sözcükleriyle ifade edilmiştir. Dövme, herhangi bir şeyin üzerine vurulan işaret anlamına gelir.

Anadolu'da aşiret, boy gibi etnik köken belirleme, süslenme ve güzel görünme ile nazardan korunma, tılsım, bereket ve uğur getirdiği inancıyla yapılan dövme; İs, çivit, öt ve anne sütünün kullanılması ile elde edilen karışımın deri altına iğneler ile işlenmesiyle yapılır. Anadolu kültüründe geleneksel dövmeler kişilerin inancını, bir topluluğa aidiyetini veya sosyal kimliklerini göstermek amacıyla kullanılmıştır.

Mardin yöresinde yapılan dövmelerin, Türk tarihine ışık tutan Orhun Yazıtları'nda, Özgün Turfan Yazmaları'nda ve Uyuk Arjan Yazıtları'nda bulunan işaretler ile benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Geleneksel yöntemlerle yapılan dövme, günümüzde daha çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sürdürülmektedir. Mardin yöresindeki araştırma konusu damgaların, Orta Asya'da bulunan ilk yazılı Türk kaynaklarındaki işaret, harf ve motiflerle benzerlik gösterdiği ve bu benzerliğin Türk kültürünün tarihsel bütünlüğünü gösteren kanıtlardan birisi olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Altuncu, Abdullah. "Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu". *Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt 4- Sayı 7 (2014): 118-142.

Alyılmaz, Cengiz. " Gobi Çölünde ve Altay Dağlarında Kaya Üstü Tasvirler". *Yeni Türkiye Dergisi* Sayı 46 Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel S.sı IV (2002): 613-615.

Andaç, Şahin, Özlem. *"Gaziantep'te Yaşayan Barak Türkmenleri'nin İnanç, Adet ve Geleneklerinin Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi."* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2007.

Arat, R. Reşit. *Kutadgu Bilig III*. İstanbul: TKAE, İstanbul, 1979.

Başgelen, Nezih."Nevali Çori/ Veba Vadisi'nden Göbekli Tepe'nin Dilek Ağacına: Klaus Schmidt". *Aktüel Arkeoloji Dergisi* 46 (2015): 30-37.

Berkmen, Haluk. *Ötzi'nin Dövmeleri, Kadim Diller ve Yazılar.* (2019) 6 Mart 2019. <http://www.halukberkmen.net/pdf/328.pdf>

Bilgili, Nuray. *Türklerin Kozmik Sembolleri Tamgalar*. İstanbul: Hermes Yayınları, 2014.

Bulut, Faik. "Dövme". *Atlas Dergisi* 113 (Ağustos 2002): 36-54.

Challaye, Felicien. *Dinler Tarihi*, (Çev. Samih Tiryakioğlu), İstanbul: Varlık Yayınları, 2007

Bozkurt, Gülnihal."Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 38/1-4, (1981): 65-106.

Cirlot, J.Eduardo. *A Dictionary of Symbols*, (translated by Jack Sage) London: Routledge & Kegan Paul Publisher, 1971.

Çağlayandereli, Mustafa. ve Hediye Göker. Anadolu Dövme Sanatı; Tunceli ili örneği. *Journal of Human Sciences*. 13(2) (2016): 2545-2562.

Çetin, N. *Güneydoğuda Dövme Kültürü*, (2016) 10 Mart, 2019. <http://www.anadoludergisi.com /guneydoguda-dovme-kulturu/>

Çoruhlu, Yaşar. "Tendeki Desen Dövme". *National Geographic* Türkiye, İstanbul, (2015):32-53.

Dilçin, Cem. "dağ", "dağlama", "dövün", "döğün", "döğme", "tamga" maddeleri". *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1983.

Diyarbekirli, Nejat. *Hun Sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, 1972.

Durmuş, İlhami. "Türk Kültür Çevresinde Dağlama Geleneği", *Millî Folklor* 95/ 24, (2012).114-121.

Durmuş, İlhami. *İskitler (Sakalar).* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1983

Etli, Ö. Barış. *Göbeklitepe Şamanları ve ürettikleri kozmik semboller*. (2015) 15 Mayıs 2019. <www.academia.edu>

Etli, Ö. Barış. *Göbeklitepe ve Maya Kozmolojileri arasında benzerlikler*. (2016) 15 Mayıs 2019 <https://www.altayli.net/gobeklitepe-ve-maya-kozmolojileri-arasinda-benzerlikler.html>

Esin, Emel. *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

Fırat, Mümtaz. *Kaybolan İzler - Güneydoğu'da Geleneksel Dövme ya da Dek ve Dak*. İstanbul: YKY yayınları, 2017.

Frahm, Eckart. "Reading the Tablet, the Exta, and the Body: The Herme- neutics of Cuneiform Signs in Babylonian and Assyrian Text Com- mentaries and Divinatory Texts", *Divination and interpretation of signs in the ancient World* (ed. Amar Annus), The Oriental Institute of the University of Chicago Oriental Institute Seminars/ N. 6, Chicago, (2010):93-142.

Gevaryahu,J. Gilad ve Ka'aka Ketovet. "Tattooing Or Branding?", *Jewish Bible Quar-terly* (Leviticus 19: 28) **,** N. 38/1, (2010): 13-21.

Görgünay, K. Neriman. *Altaylar'dan Tunaboyu'na Türk Dünyası'nda Ortak Yanışlar (Motifler)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Güleç, H. Makalelerle Mardin, IV Önemli Simalar, Dini Topluluklar, "Mardin'in Kültürel Hayatı ve Yetiştirdiği Ünlü Simalar", Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, Yayın No: 10, İstanbul, İmak Ofset Basım Yayım San. Tic. Ltd. Şti. 2007

Gülensoy, Tuncer. *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları.* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1989.

Halaçoğlu, Yusuf. *Damga*. İstanbul: Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi, cilt 8. 1993: 454-455.

Hazar, Mehmet. Mardin*, Kızıltepe-Bozhöyük Yöresinde Beden İşaretleri*, Diyarbakır ve Makalelerle Mardin Cilt III, Mardin Valiliği, İstanbul: İmak Ofset, 2007: 347-365.

İnan, Abdulkadir. "*Türk Destanlarına Genel Bir Bakış"*, *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2010: 189-206.

Kalafat, Yaşar. *Anadolu aşiretlerinde mitolojik bulgular*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.

Kaşgarlı Mahmut. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I,* Cilt I. (Çeviren: Besim Atalay), Ankara: TDK yayınları, 1998.

Kaşgarlı Mahmut. *Divan-ü Lugat-it Türk*, (çev. Serap Tuba Yurteser ve Seçkin Erdi). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.

Kaştan, Yüksel ve Yücel Kaştan. Antalya Yöresi Yörüklerinde Av. *Online Thematic Journal of Turkic Studies*. (2009): 413-433.

Kavrakoğlu, Füsun. *Dövme – Tendeki Nakış 4.* (2017) 7 Mart 2019. <https://kavrakoglu.com/dovme-tendeki-nakis-4>

Kazan, S. *Sümerler Mitoloji ve Din*. (2015) 29 Mayıs, 2019. <http://www.medeniyetufku.com/sumerler-mitoloji-ve-din-bolum6/>

Kurnaz, Senem. "*Mardin Midyat'daki Süryanilerin Halkoyunları ve Oyun Müzikleri*". Yayınlanmış yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 2009.

Kurt, A. Osman. ve M. Emin Göler. "Anadolu'da İlk Tapınak: Göbeklitepe". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, (2017): 1107 – 1138.

Levi-Strauss, Claude. *Structural Antropology*. Translated from the French by Claire Jacobson & Brooke Grundfest Schoepf. New York: Basic Books Inc., Publishers, 1963.

Levi-Strauss, Claude. *Yapısal Antropoloji*. (Fransızcadan çev.: Adnan Kahiloğulları). Ankara: İmge Kitabevi, 2012

Mert, Osman. "Kemaliye'de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar". Atatürk Üniversitesi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 34 (2007): 233-254.

Mert, Osman. "Öngöt Mezar Külliyesi ve Külliyede Bulunan Damgalar". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 36 (2008): 281-305.

Öncül, Kürşat. 2012. Kültürümüzde Dövme Geleneği, Kars: Kafkas Üniversitesi Türk Halk Bilimi Uygulama ve Araştırma Yayınları, Kars, s:3-14.

Özcan, S., 2014. Göbekli Tepe Eki *Bilim ve Teknik Dergisi*, Sayı 560.

Samadelli, M., Melis, M., Miccoli, M., Vigl, E.E., Zink, A.R. 2015. Complete mapping of the tattoos of the 5300-year-old Tyrolean Iceman. *Journal of Cultural Heritage* 16 (2015) 753–758. https://doi.org/10.1016/j.culher.2014.12.005

Schmidt Klaus. *Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*. trc. Rüstem Aslan. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.

Schmidt, Klaus. Göbekli Tepe – the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs. DO: 10.4312\dp.37.21. Documenta Praehistorica XXXVII. 2010: 239-257.

Serdaroğlu, Fatih. *Dövme Sanatı (İnsan Derisine Atılan İmza).* Kendi yayını, 2007.

Sweatman, B. Martin ve Tsikritsis, Dimitrios. Göbekli tepe'deki semboller astronomik anlamlar mı taşıyor?. Akt*üel Arkeoloji Dergisi*, (2017) 15 Nisan 2019. <https://www.aktuelarkeoloji.com.tr/gobekli-tepedeki-semboller-astronomik-anlamlar-mi-tasiyor>

Uğur Çerikan, Fidan, M. Rıza Alanko. *Dövme'nin çeşitli dillerdeki etimolojisi ve kısa tarihçesi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(1) 2016: 166-193.

Yalgın, Rıza. Anadolu'da Türk Damgaları. Uludağ'dan Toroslar'a. Bursa, 1943: 47.

Türkmen, Fikret. "Kök-Türk Abidelerinde Milli Kimlik Hassasiyeti". *Millî Folklor*, yıl, 25, Sayı 97 (2013): 31-38.

TDK. Türk Dil Kurumu sözlükleri. (2019) Erişim, 09 Aralık 2019. <www.tdk.gov.tr>

Yenipınar, Uysal ve Mehmet Sait Tunç. *Güneydoğu Anadolu Geleneksel Dövme Sanatı Beden Yazıtları*. İzmir: Etki Yayınları: 2013.